

SÂBİT b. DAHDÂH

(bk. EBÛ'd-DAHDÂH).

SÂBİT b. EBÛ SÂBİT

(ثابت بن أبي ثابت)

Ebû Muhammed Sâbit
b. Ebî Sâbit Saîd el-Kûfî el-Lugavî
(ö. III./IX. yüzyılın sonları)**Lugat âlimi.**

İbnü'n-Nedîm babasının adını Saîd olarak kaydetmekle birlikte (*el-Fihrist*, s. 138) diğer kaynaklarda Abdülazîz, Muhammed, Abdullah, Ali ve Amr şeklinde farklı rivayetler yer almaktadır. Oğlunun adının Abdülazîz olma ihtimalini güçlendirmektedir (*Kitâbü'l-Farq*, neşredenin girişi, s. 7). Yâkût el-Hamevî ve Süyûtî aynı özellikleri ve aynı eserleri izâfe ederek anlattıkları, sadece baba adları farklı iki Sâbit'ten söz etmekteyse de Süyûtî ikisinin aynı şahıs olabileceğini belirtmektedir (*a.g.e.*, a.y.). Sâbit'in, eserlerinde Ali b. Hamza el-Kisâî'den (ö. 189/805) doğrudan nakiller yaptığı (*Halâku'l-insân*, s. 8, 86, 143, 274; *Kitâbü'l-Farq*, s. 38, 66, 79, 92) göz önünde bulundurularak 170-180 (786-796) yılları arasında doğduğunu söylemek mümkündür.

Kardeşi Ali ile birlikte Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın en seçkin öğrencilerinden olan Sâbit onun eserlerini kendisinden okudu. Aynı zamanda hattının düzgün olması sebebiyle hocasının eserlerini yazıyordu. Kitaplarında Ali b. Hamza el-Kisâî, Yahyâ b. Mübârek el-Yezîdî, Ebû Ubeyde et-Teymî, Asmaî, Ebû Amr eş-Şeybânî, Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, Ebû Abdullah İbnü'l-A'râbî, İbn Sellâm el-Cumahî, Ebû Zeyd el-Ensârî, Ahmed b. Hâtım el-Bâhilî ve Seleme b. Âsım'dan doğrudan nakillerde bulundu. Ayrıca fasih bedevilerden dil ve lugat malzemesi derledi. Kûfe mektebinin dördüncü tabakasını oluşturan lugatçı ve nahivciler arasında yer alan Sâbit fıkıh ve kıraat alanında da kendini yetiştirdi, Hüseyin b. Meyyân'ın kıraatlara dair rivayetlerinde bulundu. İbnü's-Sikkî'tin kâtibi Abdullah b. Rüstem er-Rüstemî ile ileri gelen öğrencilerinden Dâvûd b. Muhammed el-Mervezî ve kendi oğlu Abdülazîz onun öğrencilerindedir. Sâbit'in, Ferrâ'nın talebesi Seleme b. Âsım'dan (ö. 270/883'ten sonra) rivayet ettiğine ve kardeşi Ali b. Ebû Sâbit 287 (900) yılında öldüğüne gö-

re III. (IX.) yüzyılın sonlarına doğru vefat ettiği söylenebilir.

Eserleri. 1. *Halâku'l-insân*. İnsan vücudundaki organlarla onların özellikleri ve işleyişleriyle ilgili kelime ve ifadeleri içeren bir kavram sözlüğü olup Firûzâbâdî bu çalışmanın kendi alanında eşsiz olduğunu belirtir (*el-Bülğa*, s. 45). En hacimli kavram sözlüğü olan İbn Sîde'nin *el-Muḥaṣṣaṣ*'ında bu eserden çok miktarda aktarma yer alır. Bir sözlük olmasına rağmen anlatıma katılan edebî çeşni kitaba zevkle okunmasını sağlayacak bir nitelik kazandırmıştır. Eser Abdüsettar Ahmed Ferrâc tarafından neşredilmiştir (Küveyt 1965, 1985). Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, *Halâku'l-insân*'ın Hizânetü'l-Karaviyyîn'de (Rabat) nâşirin görmediği ikinci bir nüshasını tesbit etmiş ve bunu bir makaleyle tanıtarak aradaki farkları göstermiştir (*MMLADm.*, LI/2 [1976], s. 359-364). 2. *Kitâbü'l-Farq (beyne tesmiyeti cevârihi'l-insân ve tesmiyeti cevârihi ğayrihi mine'l-hayevân)*. *Halâku'l-insân*'ın tamamlayıcısı niteliğinde olan kitapta insan organlarına karşılık olarak diğer hayvanlarda bulunan organların görevleri ve işleyişleriyle ilgili kelimelerle bunlar arasındaki isimlendirme farkları ve sıfatları açıklanır. İbnü'l-Kıftî, Sâbit'in bu eserini çok başarılı bulduğunu, tertibindeki sistem sayesinde eserden rahatça faydalanıldığını söyler (*İnbâhü'r-ruvât*, I, 296). Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, Hizânetü'l-Karaviyyîn'de (nr. 834/40) bu eserin de Ferrâc'ın görmediği ikinci bir nüshasını tesbit etmiş ve anılan yazıda bu nüsha hakkında bilgi vererek iki eser arasındaki bazı tedâhüllere işaret etmiştir (*a.g.e.*, a.y.). *Halâku'l-insân*'da ve bu eserde yer alan kelime ve terimlerden modern tıp ve sağlık bilimlerinde Batı terimlerine Arapça karşılıklar bulmada yararlanılabileceği görülmektedir. Her iki eser birçok sözlüğün temel kaynakları arasında yer almıştır. *Kitâbü'l-Farq* Muhammed el-Fâsî (Rabat 1974) ve Hâtım Sâlih ed-Dâmin (bk. bibl.) tarafından önce *el-Mevrid* dergisinde, daha sonra Ebû Hâtım es-Sicistânî'nin aynı adı taşıyan eseriyle birlikte *Kitâbân fi'l-farq* adıyla yayımlanmıştır (Beyrut 1407/1987). Muhammed el-Fâsî neşrinin hatalarına dair İbrâhim es-Sâmerrâî bir tenkit yazısı kaleme almıştır (bk. bibl.). Sâbit'in diğer eserleri şunlardır: *Halâku'l-feres*, *Kitâbü'l-Vuḥûş*, *Kitâbü'z-Zecri ve'd-du'â*, *Kitâbü'n-Nu'ât ve's-sifât*, *Kitâbü'l-Kırâ'ât*, *Kitâb fi'n-nâsiḥ ve'l-mensûḥ*, *Kitâbü Tefsiri ğaribi'l-ḥadîs*, *Kitâb fi's-şî'r*, *Kitâb fi'l-'arûz*, *Kitâbü Muḥtaşari'l-'Arabiyye*, *Kitâbü Laḥn (el-*

âmmeh) ve *Kitâbü Fe'ale ve ef'ale* (Sezgin, VIII, 136-137; IX, 315).

BİBLİYOGRAFYA :

Sâbit b. Ebû Sâbit, *Halâku'l-insân* (nşr. Abdüsettar Ahmed Ferrâc), Küveyt 1985, neşredenin girişi, s. e-d; a.m.f., *Kitâbü'l-Farq* (nşr. Hâtım Sâlih ed-Dâmin, *el-Mevrid* içinde), XIII/1, Bağdad 1984, s. 75-126; XIII/2 (1984), s. 61-102 (ayrı basım, Beyrut 1405/1985, neşredenin girişi, s. 5-12); a.e. (nşr. Hâtım Sâlih ed-Dâmin, *Kitâbân fi'l-farq* içinde), Beyrut 1407/1987, neşredenin girişi, s. 3-10; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (nşr. Nâhid Abbas Osman), Devha 1985, s. 138; Ebû Bekir ez-Zübeydî, *Tabaḳâtü'n-nahviyyin ve'l-lugaviyyin* (nşr. M. Ebû'l-Fazl İbrâhim), Kahire 1373/1954, s. 225; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdeba*, VII, 140-141; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, I, 296; Abdülbâkî b. Abdülmeccid el-Yemânî, *İşâretü'l-ta'yîn fi terâcimi'n-nühât ve'l-lugaviyyin* (nşr. Abdülmeccid Diyâb), Riyad 1406/1986, s. 71; Firûzâbâdî, *el-Bülğa fi terâcimi e'immeti'n-naḥv ve'l-luga* (nşr. Muhammed el-Mısırî), Dimaşk 1972, s. 45; Süyûtî, *Buġyetü'l-vu'ât*, I, 481; Zirikî, *el-A'lâm*, II, 97; Sezgin, *ĠAS*, VIII, 136-137; IX, 315; Muhammed el-Fâsî, "Kitâbü'l-Farq", *el-Bahşû'l-ilmî*, sy. 12, Rabat 1968, s. 7-14; Ch. Pellat, "Sâbit b. Ebî Sâbit, Kitâb al-Farq", *Arabica*, XIII/3, Leiden 1975, s. 324-325; İbrâhim es-Sâmerrâî, "Kitâbü'l-Farq", *MMMA* (Kahire), XXII/1 (1976), s. 147-161; Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, "Kitâbü'l-Farq", *MMLADm.*, LI/2 (1976), s. 359-364. ZÜLFİKAR TÜCCAR

SÂBİT b. HAZM

(ثابت بن حزم)

Ebû'l-Kâsım Sâbit b. Hazm
b. Abdirrahmân es-Sarakustî el-Endelüsî
(ö. 313/925)**Hadis hâfızı ve lugat âlimi.**

217 (832) veya 219'da (834) Endülüs'ün Sarakusta (Saragossa) şehrinde doğdu. Arap asıllı olup Gatafân kabilesine mensuptur. Avf b. Gatafân'a nisbetle Avfî nisbesiyle de anılır. 247'de (861) dünyaya gelen oğlu Ebû Muhammed Kâsım'ın yetişmesine özen gösterdi ve onunla birlikte Sarakusta'daki âlimlerin derslerini takip etti. İki-si de Kurtuba'da (Cordoba) İbn Vaddâh, Muhammed b. Abdüsselâm el-Huṣenî ve Abdullah b. Meserre gibi âlimlerden ders aldı. 288 (901) yılında diğer İslâm ülkelerine ilmî seyahatlere çıktılar. Mekke'de İbnü'l-Cârûd, Mısır'da Nesâî ve Bezzâr gibi muhaddislerden faydalandılar; daha çok hadis ve lugat ilimlerinde derinleşerek 294'te (907) Endülüs'e döndüler; burada bilinmeyen birçok bilgiyi ülkelerine taşıdılar. Haifî b. Ahmed'in *el-'Ayn* adlı lugat kitabını da ilk defa Endülüs'e onların getirdiği belirtilmektedir. Sika bir muhaddis olan Sâbit b. Hazm hadis, nahiv, lugat, ğarîbül-hadîs ve şiirde derinleşti. Endülüs'ün önemli âlimlerinden olan oğlu Kâsım b.

Sâbit'in kendisinden daha bilgili olduğu, teklif edilen Sarakusta kadılığını kabul etmediği, bu görevi kabul etmesi yönünde babası ısrar edince kendisine üç gün izin verilmesini istediği, daha sonra da vefat ettiği (ö. 302/914-15) kaydedilmektedir. Oğlunun kabul etmediği görevi Sâbit b. Hazm kabul etti ve bu görevde iken Ramazan 313'te (Kasım-Aralık 925) Endülüs'te vefat etti. Bu tarih 314 (926) olarak da zikredilmiştir.

ed-Delâ'il fi ğaribi'l-hadîs'i (ed-Delâ'il fi tefsiri müşkili'l-eĥadîsi'n-nebeviyye, ed-Delâ'il 'alâ me'âni'l-hadîs bi's-şâhidi ve'l-meşel) önce Kâsım b. Sâbit kaleme almayı başlanmış, ancak çalışmasını bitiremeden vefat edince eseri babası tamamlamıştır. *ed-Delâ'il*'in mukaddimesi ve baş tarafı kayıptır. Esere önce garîb kelimeler ihtiva eden merfû hadisler, ardından sahâbe ve tâbiîn sözleri senedleriyle birlikte alınmış, garîb kelimelerin açıklanmasında Kur'an, hadis ve Arap şiiiriyle istiĥadda bulunulmuştur. *ed-Delâ'il*, daha önce telif edilen Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm ve İbn Kuteybe'nin *Ġarîbû'l-hadîs*'lerinde zikredilmeyen bilgileri ihtiva ettiği, onların bir tür zeyli kabul edildiği için *ed-Delâ'il fi şerhi mâ aġfelehû Ebû 'Ubeyd ve'bnî Kuteybe fi Ġarîbi'l-hadîs* adıyla da anılmıştır (Sezgin, VIII/2, s. 485). Ebû Ali el-Kâli, Endülüs'te *ed-Delâ'il*'e benzer bir eser ortaya konulmadığını söylemiş, İbnü'l-Faradî de sadece Endülüs'te değil Doġu'da da bu eserin bir benzerinin meydana getirilemediğini kaydetmiştir. *ed-Delâ'il* ve nüshaları hakkında Şâkir el-Fehâm geniş bir araştırma yapmış (bk. bibl.), daha sonra eseri Muhammed b. Abdullah el-Kannâs yayımlamıştır (I-III, Riyad 1422/2001).

BİBLİYOGRAFYA :

Kâsım b. Sâbit – Sâbit b. Hazm, *ed-Delâ'il fi ğaribi'l-hadîs* (nşr. Muhammed b. Abdullah el-Kannâs), Riyad 1422/2001, neşredenin girişi, I, 20-59; İbnü'l-Faradî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelûs* (nşr. İbrâhîm el-Ebyârî), Kahire 1403/1983, I, 184-185; Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, Kahire 1966, I, 185; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VI, 203; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, III, 213; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XIV, 562-563; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm: sene 301-320*, s. 450-451; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzhebb*, I, 319-320; Kettânî, *er-Risâletü'l-müsteŧrafe*, I, 155; Sezgin, GAS, VIII/2, s. 484-485; Ziriklî, *el-A'lâm* (Fethullah), II, 96; V, 174; Şâkir el-Fehâm, "Kitâbü'd-Delâ'il fi ğaribi'l-hadîs li-Ebî Muhammed Kâsım b. Sâbit el-'Avfi es-Sarakustî", *MMLADm.*, L/1 (1975), s. 75-110; L/2, s. 303-321; L/3, s. 512-527; L/2 (1976), s. 232-294; L/3, s. 481-517; Maribel Fierro, "al-Sarakustî", *EP*² (İng.), IX, 38.

AYŞE ESRA ŞAHYAR

SÂBİT b. KAYS b. HATÎM

(ثابت بن قيس بن الخطيم)

Ebû Ömer (Ebû Mûsâ) Sâbit b. Kays b. el-Hatîm el-Ensârî ez-Zaferî

Sahâbî.

Evs kabilesinin Benî Zafer koluna mensuptur. Babası, Câhiliye devrinin ileri gelen şairlerinden olup İslâmiyet'in ilk yıllarında Mekke'ye geldiğinde Resûlullah'ı dine davet etmiş, müslüman olan eşi Havvâ bint Yezîd b. Seken'den uzak durmasını ve ona iyi davranmasını istemişti. Bu konuda Resûl-i Ekrem'e söz veren Kays müslüman olmak için süre isteyerek Medine'ye döndü; fakat müslüman olmadan Evs ile Hazrec arasındaki savaşlarda öldü. Sâbit'in annesi Hz. Peygamber'e biat edenlerdendi. Sâbit b. Kays'ın sahâbilerden Cemîle bint Sâbit b. Ebû'l-Aklah ile evlendiği, ancak daha sonra onu boşadığı kaydedilmektedir.

Uhud Gazvesi'nde büyük kahramanlıklar gösteren Sâbit b. Kays bu savaşta on iki yerinden yaralandı. Bundan dolayı Resûl-i Ekrem ona "hâsir" (cesur savaşçı) diye seslenerek iltifat etti (İbn Hacer, *el-İşâbe*, I, 394). Resûlullah'ın bu gazvede kendisine "hâsir" diye hitap ettiği sahâbinin Sâbit'in kardeşi Yezîd b. Kays olduğu da rivayet edilmiştir (a.g.e., VI, 670). Sâbit b. Kays daha sonra birçok savaşa katıldı. Hz. Osman'ın hilâfet yıllarında Kûfe Valisi Saîd b. Âs halife ile görüşmek için Medine'ye giderken Sâbit'i yerine vekil bıraktı. Cemîl, Siffin ve Nehrevan savaşlarında Hz. Ali'nin yanında yer aldı; Hz. Ali de onu Medâin'e vali tayin etti. Muâviye b. Ebû Süfyan'ın Kûfe valisi olan Muğire b. Şu'be, Hz. Ali taraftarı olması sebebiyle halifenin Sâbit'ten hoşlanmadığını bildiği için onu Medâin valiliğinden azletti. Sâbit'in bu görevinden azlinde Muâviye'ye ağır bir dille yazdığı mektubun da etkisi olmalıdır. Bu mektubunda Muâviye'ye halka zulmettiğini, hukuka saygı göstermediğini bildirmişti. Sâbit b. Kays'ın Muâviye'nin hilâfet yıllarında vefat ettiği kaydedilmekle birlikte ölüm tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Yevmü'l-Cisr'de ölen kardeşi Yezîd ile karıştırdığı da olmuştur. Sâbit'in üç oğlu Ömer, Muhammed ve Yezîd Harre Savaşı'nda ölmüştür (63/683). Adî b. Sâbit diye kendisine nisbet edilen ve kızından torunu olan tâbiîn muhaddislerinden Adî b. Ebân b. Sâbit sika bir râvi olarak nitelendirilmektedir (Zehebî, I, 314).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 259; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, I, 175-177; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, I, 198; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk* (Amrî), XI, 136-139; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ġâbe*, I, 274-275; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, I, 313-314; İbn Hacer, *el-İşâbe* (Bicâvî), I, 393-394; VI, 670; VII, 588-590; a.mlf., *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 19-21; Seyyid Mehdi Hâirî, "Sâbit b. Kays", *DMT*, V, 202; İsmail Durmuş, "Kays b. Hatîm", *DİA*, XXV, 92-93.

MUSTAFA KARATAŞ

SÂBİT b. KAYS b. ŞEMMÂS

(ثابت بن قيس بن شماس)

Ebû Abdîrahmân (Ebû Muhammed) Sâbit b. Kays b. Şemmâs el-Hazrecî (ö. 12/633)

Hatip ve şair sahâbî.

Babası hicretten önce Medine'de Evs ve Hazrec kabileleri arasındaki savaşta öldü. Annesinin Hz. Peygamber'e biat edenlerden Kebşe bint Vâkid olduğu zikredilmiştir (İbn Sa'd, VIII, 363; İbn Hacer, *el-İşâbe*, VIII, 93). Buna göre Sâbit, Abdullah b. Revâha ile anne bir kardeşdir. Sâbit hicretten önce müslüman oldu. Hicrette Resûl-i Ekrem'in Medine'ye gelişi sırasında onu karşılarken, "Kendimizin ve çocuklarımızın başına gelmesini istemediğimiz kötüülüklerden seni koruyacağımız söz veriyoruz, buna karşılık bize ne var?" diye sorunca Resûlullah, "Cennet var" buyurmuştur. "Hatîbü'l-ensâr" diye bilinen Sâbit daha sonra bazı heyetlere Hz. Peygamber adına hitap edince "hatîbü'n-nebî" olarak da anıldı. Resûl-i Ekrem onu muhacirlerden Âmir b. Ebû'l-Bükeyr ile kardeş yaptı. Cemîle bint Übey b. Selûl ile evliyken Cemîle'nin eşiyle imtizaç edemediğini Resûlullah'a bildirmesi üzerine Resûlullah'ın mehir olarak aldığı bahçeyi eşine geri vermesi şartıyla onları ayırdığı rivayet edilmiştir (bk. CEMİLE bint ÜBEY b. SELÛL). Sâbit'in boşadığı eşinin Hatibe bint Sehl b. Sa'lebe olduğu da kaydedilmiştir.

Temimoğulları eşrafından aralarında Utârid b. Hâcib ve Akra' b. Hâbis'in de bulunduğu bir heyet esir edilen yakınlarını geri almak için Medine'ye geldiğinde heyet mensupları evinde istirahat etmekte olan Hz. Peygamber'e kaba bir şekilde seslenmiş, hatip ve şairlerini konuşurarak arularını dile getirmiş, onların Resûlullah'ın hatip ve şairleriyle yarışmasını istediklerini söylemişlerdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber müslümanlar adına Sâbit b. Kays'ın konuşmasını ve Hassân b. Sâbit'in onların şairlerine cevap vermesini emretti. Sâbit, İslâmiyet'in yüceliğini ve müslüman-